

ГУРІНА Д. П.,

кандидат юридичних наук, начальник науково-дослідної лабораторії з проблем діяльності підрозділів ОВС (Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 343.915:343.971

ДЕПРИВАЦІЯ ЯК СУЧАСНИЙ ФАКТОР ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена дослідженню депривації та її впливу на кримінальну поведінку неповнолітніх. Проаналізовано стан та структуру кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми. Запропоновано заходи підвищення ефективності запобігання проявам депривації.

Ключові слова: депривація, детермінанта, виховання, обмеження, злочинність, сім'я, асоціальна поведінка.

Статья посвящена исследованию депривации и ее влияния на криминальное поведение несовершеннолетних. Проанализированы состояние и структура уголовных правонарушений, совершенных несовершеннолетними. Предложены меры повышения эффективности предупреждения проявлениям депривации.

Ключевые слова: депривация, детерминанта, воспитание, ограничение, преступность, семья, асоциальное поведение.

The article focuses on deprivation research and influence on criminal behaviour of juveniles. The status and structure of criminal offences committed by juveniles are analysed. The measures increasing effectiveness of prevention deprivation's manifestations are suggested.

Key words: deprivation, determinant, upbringing, limitation, crime, family, antisocial behavior.

Вступ. Поняття депривації є відносно новим у науці. Перші дослідження соціальної депривації припадають на другу половину XIX століття, а історія цього поняття тісно пов'язана з історією спостережень за дітьми, позбавленими батьків, та вихованими в закритих дитячих установах.

У XX столітті науці була представлена теорія відносної депривації такими вченими, як Л. Кілліан, Т. Гарр, Н. Смелзер, Ф. Робайе та ін. Автори цієї концепції пов'язують виникнення агресивної поведінки та асоціальних проявів серед молоді з об'єктивними та суб'єктивними деприваціями, враховуючи при цьому як психологічні, так і соціальні чинники.

Слід відзначити, що найбільш помітний та вагомий внесок у наукове осмислення виховання людини в соціумі внесли педагоги, які працювали, а крім того, одночасно і проживали в закритих установах монастирського або інтернатського типу – це Іоганн Генріх Песталоцці, Фрідріх Вільгельм Август Фребель, Антон Макаренко, Януш Корчак тощо. Видатні вихователі проводили дослідження, розробляли і впроваджували теорії життєдіяльності сирітських колективів. У світовій практиці їх досвід і педагогічні концепції визнані чи не вищими проявами та досягненнями в галузі теорії і практики виховання. Сучасна наука розглядає кримінологічно значущі особливості не тільки депривації, пов'язаної з сирітством,

але й втрати або обмеження задоволення життєво важливих потреб неповнолітніх, які виховуються в сім'ях.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є дослідження соціальної депривації в контексті визначення причин та умов вчинення злочинів неповнолітніми, аналіз шляхів усунення асоціальних наслідків деприваційних процесів та удосконалення на підставі цього напрямків діяльності із запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми.

Результати дослідження. Проблеми соціалізації дітей завжди хвилювали психологів, педагогів, соціологів тощо, вони залишаються актуальними і донині. Змінюються умови, змінюється соціум, це означає виникнення нових проблем соціальної взаємодії, які при розумному вирішенні можуть сприяти успішній соціалізації, а можуть провокувати асоціальну поведінку. Останнім часом з'явилося безліч асоціальних проявів у різних формах, таких як девіантність, дезадаптація, депривація тощо. Грандіозні катаклізми – війни, революції, переселення народів, інші епохальні події в розвитку суспільства – завжди призводили до незворотніх соціокультурних та психологічних катастроф. Однією з них є сирітство. Страждання дітей, які втратили батьків, у всі епохи викликали особливу турботу церкви, держави, суспільства – саме ці соціальні інститути виступали в якості основних замовників системи психолого-педагогічного впливу, що будували системи виховання відповідно до різних аксіологічних підстав. Це обумовлюється, насамперед, тим, що основні причини злочинності неповнолітніх криються в сфері формування особистості, в сім'ї, школі тощо.

Злочинність неповнолітніх має деякі особливості, що пов'язані, в першу чергу, з причинним комплексом та мотивацією формування злочинної поведінки та, як наслідок, з її рівнем та тенденціями розвитку. Разом із тим, ці особливості містяться в особистісних якостях неповнолітніх та їх соціально-правовому статусі у суспільстві.

В детермінації злочинності неповнолітніх суттєвим є динамічний зв'язок та взаємозалежність умов життєдіяльності та соціальної ситуації розвитку неповнолітніх, що впливають на їх пристосування до умов середовища.

Аналіз статистичних відомостей Генеральної прокуратури України свідчить про те, що 4,2% від усіх злочинів, кримінальні провадження по яких були направлені до суду протягом 2014 року, були вчинені неповнолітніми особами або за їх участі (в залежності від виду злочину цей показник різниться: 2,9% від усіх умисних вбивств, 6,2% від усіх злочинів проти власності, 6,3% від усіх особливо тяжких та тяжких злочинів) [1]. Дослідження показують, що у переважній більшості неповнолітні злочинці мали неблагополучний вплив. Це може бути загальна атмосфера неповаги батьків до дітей, жорстокість стосовно них, демонстративна байдужість, пияцтво. Чітко проглядається тенденція збільшення кількості правопорушень, вчинених дітьми та підлітками, які проживають у повних сім'ях. Так, згідно з існуючими статистичними даними, з числа засуджених неповнолітніх частка тих, хто виховується поза родиною, склала лише 5,3%, у неповній сім'ї виховувалося 38,9%, у повній сім'ї виховувалися 55,9% [2, с. 104–105].

Потреба в неформальному, нерегламентованому спілкуванні з батьками у підлітків виявляється не менше, аніж у спілкуванні з однолітками. Однак проведені дослідження показують, що спілкуванням з матір'ю задоволені тільки 31,1%, а з батьком – всього 9,1% підлітків [3, с. 45]. Тільки за 2014 рік близько 15 тисяч батьків піддавалися заходам адміністративного впливу за злісне невиконання своїх обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КУпАП), судами прийнято понад 11 тисяч рішень по направлених матеріалах про позбавлення батьківських прав [4].

Крім того, не можуть не викликати стурбованість відомості інших авторитетних досліджень, а саме результатів опитування Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка, які показують: в Україні 63% підлітків, віком до 15 років, мають досвід паління, 91% вживали алкоголь, а 14% хоча б раз вживали марихуану [5, с. 25].

Життя дитини в умовах обмежених соціальних та інших впливів обумовлює виникнення особливого психічного стану – депривації. Розглядаючи цю проблему щодо дітей-сиріт, слід враховувати особливий соціальний зміст позбавлення важливих психічних потреб

протягом тривалого часу. Депривація може проявлятися як у вигляді легких змін особистості, які не виходять за межі нормальної емоційної картини, так і грубих уражень розвитку особистості.

Депривація – це втрата або обмеження задоволення життєво важливих потреб. Основними життєвими потребами вважаються:

- 1) потреба в певній кількості, мінливості та виді (модальності) стимулів;
- 2) потреба в основних умовах для дієвого навчання;
- 3) потреба в первинних суспільних зв'язках (особливо з материнською особою), які забезпечують можливість дієвої інтеграції особистості;
- 4) потреба в суспільній самореалізації, що надає можливість оволодіння роздільними суспільними ролями і ціннісними цілями. Звичайно, життєві потреби можна оцінювати лише у співвідношенні з індивідуальністю дитини і в співвідношенні з суспільством, у якому вона проживає [6, с. 157].

Деприваційна ситуація – це така життєва ситуація дитини, внаслідок виникнення якої відсутня можливість задоволення важливих психічних потреб. Різні діти, що піддаються одній і тій самій деприваційній ситуації, будуть поводитися по-різному і винесуть із цього різні висновки, тому що вони вносять у неї роздільні передумови своєю психічною конституцією та наявним розвитком своєї особистості. У такому аспекті ізоляція дитини від стимулюючого середовища людського суспільства, сім'ї, дитячої групи, школи та ін. представляє деприваційну ситуацію, а не саму депривацію. Депривація, як ми її розуміємо, є вже особливою, індивідуальною переробкою стимульного збіднення, якого досягла дитина в деприваційній ситуації.

Деякі автори виокремлюють саме психічну депривацію. Уточнення «психічна» в дефініції «психічна депривація» привносить у поняття серйозне змістовне психологічне навантаження. У такому контексті поняття «психічна депривація» претендує на вживання для оцінки проявів у розвитку, їх ролі в структурі особистості, що формується, і визначення ефективних шляхів підтримки та реабілітації депривованих дітей. Зовні психічна депривація проявляється по-різному, насамперед, у поведінці, що характеризується широким спектром ознак соціально-психологічної дезадаптації. Таким чином, якщо термін «депривація» використовується в контексті аналізу умов розвитку людини, то термін «психічна депривація» – для визначення стану, який сформувався в цих умовах.

Психічна депривація – це психічний стан, що виникає в дитячому віці і складається в незрілості та (або) спотворенні особистісного розвитку та психофізіологічної діяльності організму, в результаті незадоволення основних потреб та, насамперед, потреби приналежності до природного біосоціального середовища [7, с. 97]. Цьому стану не властива статичність, він є динамічним. Динамічність стану визначається рухом, зміною його внутрішнього змісту.

В залежності від специфіки депривованого розвитку, детермінованого часом і повнотою переривання зв'язків і відносин дитини з дорослими, які багато для неї значать (повне або часткове переривання), вченими виокремлюються два рівні психічної депривації – загальний і парціальний. Загальна депривація формується в умовах розвитку вихованців дитячого будинку (так званої повної депривації, за термінологією Дж. Боулбі), з народження або з раннього дитинства позбавлених можливості взаємодіяти з близькими людьми. У цих випадках специфіка психічного розвитку відрізняється грубою диспропорцією всіх сторін розвитку дитини.

Парціальна психічна депривація властива тим дітям, які мають можливість якийсь час проводити в сім'ї або з близькими їм людьми, а також дітям і підліткам з асоціальних сімей (часткова депривація, за термінологією Дж. Боулбі). У таких дітей та підлітків негативні прояви психічного стану різноманітні, однак неглибокі та мозаїчні, і можуть зачіпати не всі, а певні сфери розвитку. Парціальна психічна депривація також може характеризуватися слабо вираженою дисгармонійністю особистісного та загального психічного розвитку. Така дисгармонійність притаманна дітям та підліткам з неблагополучних сімей, а також тим, хто, виховуючись у сім'ї, має погані відносини з родичами (прихована депривація) [8, с. 37].

Говорячи про прояви психічної депривації, потрібно відзначити, що вони різноманітні і охоплюють широкий діапазон особистісних змін: від примхливості і крикливості, які вписуються в картину психічної норми, до глибоких порушень психофізичного розвитку. У зв'язку з цим необхідно диференціювати психічний стан у залежності від ступеня вираженості негативних проявів. У науці доцільно виділяти прояви психічної депривації помірною, середнього та важкого ступеня вираженості. Помірний ступінь проявляється у вигляді деякої нестійкості емоційно-вольової і мотиваційно-потребової сфер; середній – у нервово-психічних та соматичних розладах, деякому зниженні інтелектуального розвитку; важкий ступінь характеризується серйозною недостатністю психічного розвитку, що межує із затримкою психічного розвитку.

Стан депривації формується поступово, у міру того, як блокуються можливості задоволення основних потреб дитини. Основними біологічно значущими для людини потребами виступають потреба в їжі, відпочинку, самозбереженні, продовженні роду, у взаємодії, через постійну стимуляцію індивіда та створення умов для отримання знань, формування вмінь і навичок, потреба в емоційному зв'язку з близькими людьми, перш за все з матір'ю; потреба в соціальному функціонуванні – входження в систему відносин із соціальним середовищем, частиною якого людина стає, також є основною. Складно і часто неможливо виміряти життєві потреби окремо взятої людини. Це можна зробити лише за умови врахування в кожному окремому випадку індивідуально-типових особливостей та ціннісних орієнтацій, а також характеру взаємин із соціумом.

Йозеф Лангмейер та Зденек Матейчек у своїй книзі «Психічна депривація в дитячому віці» відзначають необхідність розрізняти такі поняття, як «депривація» і «занедбаність», під яким вони мають на увазі, швидше, наслідки зовнішніх несприятливих впливів виховання. Занедбаність хоча і проявляється більш-менш виразно в поведінці дитини, проте не порушує безпосередньо її психічного здоров'я. Занедбана дитина росте зазвичай у примітивному середовищі, з недостатньою гігієною, з недостатнім виховним наглядом, без придатних прикладів зрілої поведінки, з недостатньою можливістю шкільного навчання, однак така дитина може бути розумово і, зокрема, емоційно розвинутою відповідним чином. Психічно депривована дитина виростає нерідко в гігієнічно зразковому середовищі, з першокласним доглядом і наглядом, однак її розумовий і особливо емоційний розвиток буває серйозно порушеним [9, с. 284].

Відповідні негативні умови можуть породжувати злочинну поведінку. В більшості випадків неповнолітні злочинці виховуються у неблагополучних сім'ях, їх культурні та духовні інтереси досить обмежені. Також у таких злочинців часто зустрічаються психічні розлади, їх відрізняє недостатня зрілість мислення та свідомості, нестача соціального досвіду, підвищена потреба у самоствердженні будь-якими засобами тощо.

Сім'я, як відомо, є найважливішим інститутом розвитку та соціалізації особистості. Саме в сім'ї людина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Протягом якогось часу сім'я взагалі є для дитини єдиним місцем отримання такого досвіду. Потім у життя людини включаються такі соціальні інститути, як дитячий садок, школа, вулиця. Однак і в цей час сім'я залишається одним із найважливіших, а іноді найбільш важливим, фактором соціалізації особистості. Сім'ю можна розглядати як модель і форму базового життєвого тренінгу особистості.

Соціалізація в сім'ї відбувається як у результаті цілеспрямованого процесу виховання, так і поза механізмом соціального навчання і наслідування. У свою чергу сам процес соціального навчання також йде двома основними напрямками. З одного боку, придбання соціального досвіду йде в процесі безпосередньої взаємодії дитини з батьками, братами і сестрами, а з іншого – соціалізація здійснюється за рахунок спостереження особливостей соціальної взаємодії інших членів сім'ї між собою.

Вивчення та аналіз цієї проблеми дозволяє також виокремити так звану штучну депривацію, яка також має місце в системі виховання. Штучна ізоляція та депривація як модель виховання застосовувалися і застосовуються в еталонно-елітарних навчальних закладах у багатьох розвинених країнах, зокрема, у Великобританії, Франції, США тощо. Система

приватного виховання та освіти успішно експлуатує ідею штучної депривації, що викликає особливу зацікавленість у можливості її тиражування стосовно інших освітніх установ. Копіювання досвіду виховних систем у ряді випадків призводить до появи стилізації, коли освітні установи, лише змінивши вивіску, проте не втративши своєї традиційної суті, прагнуть придбати формальні ознаки деяких еталонних форм: так з'являються технічні ліцеї, педагогічні коледжі, гімназії та численні академії. Запозичення зовнішніх ознак призводить до посилення кризи освіти у зв'язку з неадекватністю подібної трансплантації: чужі форми вступають у конфлікт з традиційним змістом виховної та освітньої діяльності, що зводить весь процес до фальшивої ритуальності.

Розглядаючи комплекс заходів запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми, необхідно звертати увагу на те, що основною метою в цьому випадку є не тільки і не стільки зменшення кількості таких злочинів, скільки соціальне, психічне та моральне оздоровлення неповнолітніх. Результативність заходів запобігання, в першу чергу, залежить від своєчасного їх застосування. Важливо також залучення батьків до педагогічного виховання дітей, пояснення важливості довірливих відносин у сім'ї тощо. В сучасних умовах також необхідною є координація зусиль різноманітних державних та суспільних інститутів. Безпосередньо для запобігання асоціальним проявам серед неповнолітніх, які піддавалися деприваціям, можна запропонувати проведення наступних профілактичних заходів:

– впровадження в системі загальноосвітніх закладів освіти моніторингу психічного та морального стану підлітків спеціально підготовленими фахівцями-психологами, які при діагностуванні асоціальних проявів внаслідок депривації у підлітків повинні вживати заходів виховного характеру;

– направлення батьків, у дітей яких виявлені депривації, до центрів соціально-психологічної допомоги і реабілітації з метою коригування виховного процесу;

– проведення занять з майбутніми батьками (наприклад, під час занять з вагітними у жіночій консультації) щодо важливості підтримки довірливих відносин з дитиною;

– для вирішення проблеми виховання дітей-сиріт у закритих дитячих будинках слід запровадити стимулювання та підтримку дитячих будинків сімейного типу на державному та місцевому рівнях з обов'язковим контролем за виховним процесом у таких сім'ях.

Звичайно, цей перелік можна продовжувати. Варто зазначити, що обов'язковою умовою зародження механізму розвитку депривації є недостатнє задоволення основних потреб, а його вплив поширюється на весь хід психічного розвитку та особистісного становлення людини. Тому дуже важливим є своєчасне виявлення та усунення цієї умови для того, щоб у подальшому це не стало однією з причин асоціальних проявів, у тому числі вчинення правопорушень.

Висновки. Зниження загального рівня задоволеності різноманітними аспектами життя є основним поясненням наявності феномену депривації неповнолітніх. Заходи, які повинні проводитися з дітьми, позбавленими батьківського піклування, не зможуть замінити неблагополучних обставин у їх житті, порушень в інтелектуальному, емоційно-вольовому та особистісному розвитку. При належному вихованні дитини в сім'ї вона отримує модель надійного та стабільного світу, і депривація може бути повністю подолана. Таким чином, депривація при своїй специфічності, різноплановості і складності не є незмінною і постійною, відрізняється динамічністю, та при створенні навколо дитини оптимальних умов виховання, її негативні прояви можуть згладжуватися.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Забрянский Г.И. Наказание несовершеннолетних и его региональные особенности (статистико-криминологическое исследование) / Г.И. Забрянский. – М.: «Рудомино», 2000 – 148 с.
3. Журнал «Мир детства». – 2002. – № 2. – с. 45.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
5. Журнал «Indigo. Психологія». – 2011. – № 29. – с. 25.
6. Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Авиценум, 2006. – 340 с.
7. Ярославцева И.В. К вопросу о психологическом механизме депривированного развития / И.В. Ярославцева // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Психология». – 2012. – № 1. – Ч. 1. – С. 93–100.
8. Ярославцева И.В. Психическая депривация: причины появления и механизм развития / И.В. Ярославцева // Сибирский психологический журнал. – 2013. – № 47. – С. 33–40.
9. Матейчик З., Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / З. Матейчик, Й. Лангмейер. – Прага: Авиценум, 2006. – 340 с.

ТОМЧУК І. О.,

кандидат юридичних наук, викладач
кримінально-правових дисциплін
(Галицький коледж імені
В'ячеслава Чорновола)

УДК 343. 322

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА ВІТЧИЗНЯНИМ ТА ЗАРУБІЖНИМ КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

На підставі порівняльної характеристики кримінально-правових норм національного та зарубіжного законодавства, що встановлюють відповідальність за злочини проти національної безпеки, окреслюються основні недоліки вітчизняного законодавства в даній сфері та пропонуються певні зміни до Розділу I Особливої частини КК України.

Ключові слова: національна безпека, злочини проти основ національної безпеки, кримінальне законодавство, відповідальність, конституційний лад, покарання, територіальна цілісність, законодавство зарубіжних країн.

На основании сравнительной характеристики уголовно-правовых норм национального и зарубежного законодательства, устанавливающие ответственность за преступления против национальной безопасности, определяются основные недостатки отечественного законодательства в данной сфере и предлагаются изменения в Раздел I Особенной части УК Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, преступления против основ национальной безопасности, уголовное законодательство, ответственность, конституционный строй, наказание, территориальная целостность, законодательство зарубежных стран.

The article contains comparative analysis of both national and foreign laws dealing with responsibility for crimes against national security. The author has singled out key shortcomings of national legislation in this area and offered some amendments to be introduced into Section I of Criminal Code of Ukraine.

Key words: national security, crimes against national security, criminal law, liability, constitutional order, penalty, territorial integrity, laws of foreign countries.

